

Теоретичні засади воєнно-економічної політики фашистської Німеччини щодо України та її промисловості

У планах завоювання світового простору лідери фашистської Німеччини приділяли велике значення питанням економічного використання окупованих територій. І одним з головних чинників у цих планах була економіка України. При цьому враховувалося, що ця республіка давала 50,5% всесоюзного видобутку вугілля, 67,7% залізної руди, виробляла 74,5% коксу, 64,7% чавуну, 48,8% сталі, 67,5% металургійного обладнання тощо¹. Оволодівши економічним потенціалом України, Німеччина могла розраховувати на великі політичні, економічні і військово-стратегічні перспективи в реалізації своїх хижацьких планів. Недарма один із лідерів нацистського уряду - Й.Гіббелс, так говорив про економічні цілі майбутньої війни проти СРСР: "Це ... війна за пшеницю і хліб, за достатньо накритий стіл до сніданку, обіду і вечері ... війна за сировину, за каучук, за залізо і руду"².

Реалізувати ж ці плани передбачалося через проведення політики великомасштабного геноциду в його крайніх формах, таких, як: а) фізичне знищення великих мас людей; б) скорочення населення шляхом організації штучного голоду, стимулювання зниження народжуваності і ліквідація медичного обслуговування населення; в) знищення інтелігенції, культурних традицій поневолених народів і зведення нанівещь освіти; г) дроблення окремих народів на нечисленні етнічні групи; д) переселення місцевого населення в інші регіони; е) деіндустріалізація захоплених територій слов'янських народів і позбавлення їх власної промисловості, зведення до становища прислужників раси панів – німців.

Фашистські правителі були впевнені, що після перемоги над Радянським Союзом "новоприєднані території повинні бути надовго закріплені за Німеччиною"³. Відповідно було вжито конкретних заходів. Так, вже наприкінці 1940р. в управлінні воєнної економіки вермахту розпочато попередні розробки економічних заходів, пов'язаних із здійсненням плану "Барбаросса". А вже на початку 1941р. за ініціативою начальника цього ж управління - генерала Г.Томаса, який окрім цього був і членом наглядових рад концернів "Бергманн-Борзіг" і "Герман Герінг", було утворено спеціальний "Робочий штаб Росія" під керівництвом генерала Шуберта. Він діяв у щільному контакті з монополіями. Для німецького верховного командування було підготовлено два важливих документи. Перший - під назвою "Воєнна економіка Радянського Союзу" містив матеріали абверу щодо радянського воєнно-промислового комплексу, місць базування підприємств, дано характеристики економічних районів. У другому – "Воєнно-економічні наслідки операції на Сході", давалися оцінки можливих наслідків східної компанії. Зокрема, зазначалось: "З перших місяців для Німеччини настане полегшення як в галузі сектору продовольчого постачання, так і сировини, якщо шляхом швидкого захоплення вдасться: а) запобігти знищенню запасів; б) захопити нафтові райони ... незруйнованими; в) вирішити транспортне питання"⁴.

"Робочий штаб Росія" став зародком центрального органу економічної експлуатації окупованих територій СРСР - штабу "Ольденбург", про створення якого було оголошено на розширеній нараді військового керівництва і представників промисловості. Загальне керівництво ним було покладене на Г.Герінга - уповноваженого по чотирирічному плану. Перед ним ставилися завдання проводити на окупованих східних територіях заходи з метою "максимального використання виявлених ресурсів і економічних можливостей ... на користь німецької воєнної економіки"⁵.

Практично ж очолював штаб генерал Шуберт, якому підпорядковувались п'ять економічних інспекцій і двадцять філій. Як резиденції економічних інспекцій були намічені: Москва, Ленінград, Київ і Баку⁶.

Для практичного здійснення пограбування захоплених територій наказом А.Гітлера 17 липня 1941р.⁷ було утворено імперське Міністерство в справах окупованих східних областей - так зване "Східне Міністерство" на чолі з А. Розенбергом, який з квітня цього ж року очолював Центральне бюро щодо підготовки вирішення питання про "східний простір".

В основу складених під його керівництвом первісних планів було покладено принцип: "розділяй і пануй". Окуповані радянські території проектувалося тимчасово поставити під управління імперських комісаріатів, на які збиралися поділити європейську територію Радянського Союзу, а саме : український, остландський, московський і кавказький. Рейхскомісаріат "Україна" поділявся на генеральні округи і мав центр у м. Рівне. Про те, що Україні відводилося першорядне місце в цих проектах свідчать інструкції рейхскомісару України Е.Коху: "Мета роботи рейхскомісаріату в Україні полягає, по-перше, в одержанні для німецького рейху продовольства і сировини, таким чином, у полегшенні ведення війни..."⁸.

Вищі кола Німеччини ставили конкретні цілі щодо економічного пограбування східних територій, і в першу чергу України. Так, військовий план нападу на СРСР - план "Барбаросса" мав економічний розділ під назвою "Ольденбург", основні ідеї якого ще на початку війни були деталізовані у "Директивах з керівництва економікою у щойно окупованих східних областях" (так звана "Зелена папка" Герінга). Цей документ призначався для зайнятих районів Радянського Союзу, які перебували під військовим керівництвом, а з 3 липня 1941р. її інструкції були оголошені обов'язковими і для областей, переданих під цивільне управління⁹. Головне економічне завдання в "Зеленій папці" зводилося до такого: "... необхідно вжити всіх заходів до термінового і повного використання окупованих областей в інтересах Німеччини. ... Використання районів, які підлягають окупації, повинно проводитися в першу чергу в галузі продовольства і нафтового господарства"¹⁰. Робилася також загальна настанова щодо відновлення і розвитку економіки щойно зайнятих східних районів. Так, у документі відзначалося, що: "цілком недоречною є думка про те, що окуповані області повинні бути якомога скоріше приведені до ладу, а економіка їх відновлена. Навпаки ... відновлення порядку повинно здійснюватись тільки в тих областях, в яких ми можемо добути значні резерви сільськогосподарських продуктів і нафти"¹¹.

Паливно-енергетичні ресурси, особливо нафта-сирець, були матеріальними умовами для успішного наступу вермахту як на східному, так і на західному фронтах. Українські промислові потужності не були достатніми для використання в обсязі, що його потребували моторизовані дивізії вермахту навіть для ефективного наступу на східному напрямі. Це було викликано евакуацією матеріально-технічних ресурсів, що провадилася радянським керівництвом у 1941р. Тому першочерговим завданням стало забезпечення транспортними засобами переправки нафти-сирцю для переробки у Румунію й Німеччину.

У "Зеленій папці" Герінг наголошував, що в інтересах Німеччини треба надати величезну увагу роботам з реконструювання транспортної інфраструктури :

I. Прискорити автошляхове будівництво в південних областях та на вузлових пунктах;

II. Форсувати будівництво залізничних шляхів (особливо, двоколійних на найважливіших магістралях);

III. виправити та зміцнити канали та перехідні споруди на внутрішніх водних шляхах, особливо на шляхах сполучень півдня з північчю;

VI. Відновити портові споруди в комплексі¹².

Небезпека, яка загрожувала у разі затримки транспортування нафти, була найдовішою спонукою у спробах вирішення цього питання окупаційним керівництвом, яке в питанні про нафтове постачання виходило з того, що мова йтиме не тільки про “збереження та раціональне використання” наявних та розроблених родовищ, а й про якнайскоріше відновлення всіх споруд із добування та переробки нафти (бурові вежі, нафтові джерела, нафтоочисні заводи, нафтопроводи, насосні станції, споруди зі збереження, мікшування та розливу, спеціальні портові й перегонні споруди, бензосховища, різноманітні резервуари й т.і.). Усі підприємства, що профільно були зорієнтовані на виготовлення даної продукції повинні були бути відновлені¹³ в короткі строки. Супроводжуючим завданням об’єктивно поставало сприяння та заохочення окупаційним керівництвом будівництва механізованих засобів транспортування: танкерів, річково-морських суден, паровозів, а також вантажних автомобілів¹⁴. При цьому акцент робився на залізничному транспорті, який міг відносно дешево і, головне, швидко забезпечити нагальні військові потреби рейху.

Можна констатувати, що зацікавленість мілітарної машини Німеччини в Україні тягнула за собою закономірну орієнтацію на: а) сировинне використання потенціалу республіки; б) диспропорцію у використанні групи А.

Господарсько-економічна доктрина, покладена в основу формування засад промислової політики на окупованих землях включала в себе вимоги поєднання приватної й змішаної форм власності на відновлені промислові підприємства. Пріоритетом тут виступала приватна форма господарювання.

Група параграфів X “Die Organisierung der Betriebswirtschaft”¹⁵ передбачала, що відповідна організація в окупованих регіонах повинна зумовити те, щоб підприємства перейшли в приватне володіння чи, в крайньому випадку, “легітимізувати” форму приватного господарювання. При цьому, підприємства, охоплені монопольними товариствами, повинні займати особливе місце. Вживатимуться системні поєднання регулювання їх діяльності державою з територіальними функціями їх господарського самоврядування¹⁶.

Пізніше, вже в ході війни, для здійснення плану “Ольденбург” був створений спеціальний штаб особливого призначення - економічний штаб “Ольденбург” і господарські інспекції для окупованих районів. Основні розпорядження та укази імперського міністра окупованих східних областей щодо керівництва ними з цивільним управлінням входили у “Зелену папку” і мали назву “Коричнева папка”, у другу частину якої були включені розпорядження та укази щодо цивільного управління в рейхскомісаріаті “Україна”, що показує яке важливе місце займав цей район у планах фашистської Німеччини. “Східні території, - (і в першу чергу Україна - авт.), зазначалося в цьому документі, - призначені не для того, щоб розвиватися і жити власним життям, незалежно від Європи, вони тільки частина великонімецького і європейського життєвого простору, внаслідок чого, мають певні завдання ... забезпечити продовольство і незалежність сировинних запасів”¹⁷. Так, за планами фашистського керівництва на окупованій території повинно було бути проведено деіндустріалізацію великих промислових центрів. Українська промисловість позбавлялася прав на існування і підлягала знищенню. Передбачалося залишити тільки видобувну промисловість, підприємства по виробництву дрібного сільськогосподарського обладнання і первинної переробки сільськогосподарської

сировини. В “Коричневій папці” ці завдання обґрунтовувались як політичними, так і економічними міркуваннями:

I) Політично небажаного нагромадження тубільного населення в індустріальних центрах буде уникнуто.

II) Виробництво і збут товарів широкого вжитку (arbeitsintensive Erzeugnisse) залишається за Німеччиною і старими індустріальними країнами Європи і забезпечує їм сталий прожитковий мінімум.

III) Ринок окупованих східних областей перебуває у розпорядженні західних країн для збуту товарів широкого вжитку, які цими товарами зможуть оплатити харчові продукти і сировину Сходу”¹⁸.

За цим же документом суспільна власність, як основа “більшовицького соціалістичного способу виробництва” повинна була бути терміново ліквідована, як така, що “... суперечить націонал-соціалістичним принципам, які проголошують що вищі досягнення народного господарства утворюють тільки при широкій особистій відповідальності господарюючих людей і на засадах особистої власності”; тобто “... держава повинна обмежитись керівництвом господарством, а власне господарювання надати власнику. Цим досягається як найбільша продуктивність, так і достатнє задоволення людей”¹⁹. Іншими словами, ліквідацію суспільної власності передбачалося провести по трьох напрямках: а) відновлення приватної власності; б) технічне керівництво виробництвом; в) управління майном за довірою²⁰.

В той же час, декларуючи відмову від соціалістичних методів господарювання на захоплених територіях, лідери фашистської Німеччини вимушені були в своїй діяльності спиратися на вже існуючу систему. Так, в секретному документі від 30 березня 1941р. наголошувалось: “... Планове господарство в Україні повинно було збережене на майбутнє. Ця економічна форма з деякими змінами з метою їх пристосування до потреб Німеччини і політичної необхідності дозволить керувати народом і виробництвом так, як того вимагають інтереси Німеччини”²¹. Із цього випливає, що фашистська верхівка не збиралася вводити нові форми і методи управління. Головною їхньою метою - було загарбання трофеїв, руйнування продуктивних сил. До цього спонукало також розходження між вказівками “східного” міністерства Розенберга й діями цивільної окупаційної адміністрації Е.Коха та неузгодженості в діях окремих господарських секторів військових властей. Відносини між німецьким керівництвом й місцевою владою обумовлювались необхідністю виконання в повному обсязі воєнно-господарських завдань²². Таке становище вкрай послаблювало принцип економічної доцільності у використанні окупованих територій (“Коричнева папка”), оскільки дії, спрямовані на інтенсифікацію використання економічного та соціального потенціалу України, що проводилися як цивільною, так і військовою окупаційними адміністраціями, давали господарський ефект, який проявлявся в зростанні сировинного видобутку та відновлювальних робіт. Але окупаційний апарат не мав ані найменших соціальних планів, спирався лише на мілітарну підтримку сил вермахту, який залежав від місцевого матеріально-технічного забезпечення.

Таким чином, вищевказана розбіжність унеможлиблювала узгоджений та планомірний розвиток політики третього рейху щодо тих соціальних груп, в яких його воєнно-промисловий комплекс був зацікавлений безпосередньо. Це незбалансоване функціонування поглиблювалося рекомендаціями Розенберга: “Загалом, зайняті регіони не повинні розглядатися як об’єкт для нищівної експлуатації. Навіть з воєнно-господарської точки зору можливо тільки очікувати вищої корисної дії, якщо до всіх виробничих основних та оборотних фондів буде забезпечене відповідне господарське ставлення. Ці ж завдання залишаються і на майбутнє”²³.

Директивно передбачалося впровадити на Україні регулювання, що було розраховане на тривалий час та підготовку створення соціально бажаного ремісничого прошарку населення. 7 березня 1942р. вийшли три розпорядження рейхскомісара відносно обліку ремісників, створення ремісничих обцинних підприємств (артілі) й створення робітничо-ремісничих промислових підприємств²⁴. Саме цим встановлюється невідповідність між декларованим загальним переходом до втілення приватновласницьких тенденцій в господарюванні на окупованих територіях й фактичною директивною реалізацією обцинних форм кооперування, яка, по суті справи, об'єктивно забезпечувала функціонування механізму розукрупнення більшовицьких надорганізаційних форм, готуючи тим самим корпоративне злиття на основі приватно-господарських принципів регулювання, промисловістю, зокрема, і економікою, взагалі²⁵.

За планами вищого нацистського керівництва велика і середня промисловість України повинна була залишатися під контролем окупаційної влади. Директиви "Коричневої папки" також передбачали призначати німецьких робітників на роботу окупованій українській території при "... виняткових випадках і тільки в провідних установах", оскільки "... це не відповідає німецьким принципам – "примушувати німецьку робочу силу працювати ... для тубільного населення"²⁶. Постачання ж промисловими товарами місцевого населення повинно було бути "... обмежено найсуворішим чином", і "... в повному обсязі покладалося на тубільні установи"²⁷. Тобто, це питання вирішувалося окупаційною владою дуже просто, а саме, якщо місцеве населення відмовлялося б працювати в інтересах Німеччини, воно позбавлялося всякої підтримки.

З іншого боку, за планами А.Розенберга передбачувалося встановити більш "м'яке" ставлення до населення України. Поділяючи основні нацистські постулати щодо слов'янства, він із тактичних міркувань ("залізний кулак у шовковій рукавиці") планував створення маріонеткового уряду, збройних сил, незалежних від Німеччини, певні послаблення щодо культурних запитів українців (створення українського університету, розвиток української літератури), що могло б позитивно позначитися на його економічних інтересах і в кінцевому результаті виявитися сприятливим чинником для Німеччини.

Але фюрер визначив для України іншу долю. Навіть пригрозив, маючи на увазі Розенберга, що той, хто опікуватиметься "правами" України й "процвітанням" місцевого населення, закінчить концтабором²⁸. З його слів: "... Гаслом дня було: перше - перемогти; друге – експлуатувати"²⁹. А за день до початку війни – проти СРСР в листі до Б. Муссоліні, він писав: "Перш за все я сподіваюсь, що нам ... вдасться забезпечити протягом тривалого часу в Україні формування загальної продовольчої бази. Вона послужить для нас постачальником тих ресурсів, які можливо знадобляться нам у майбутньому"³⁰. Що розумів під цим Гітлер, не важко здогадатися.

Отже, одним з головних завдань, які стояли перед фашистською Німеччиною в війні проти Радянського Союзу, було здобуття України. Володіння нею давало проводирям рейху широкі можливості для перетворення своїх запоморочливих ідей у життя. Готуючись до війни, німецькі вищі кола, окрім програми експлуатації окупованої території України, мали і засоби по її реалізації у вигляді розширеної адміністративно-господарської системи, докладних директив для військових та цивільних господарчих органів. Вони свідчать: Україна необхідна була Німеччині тільки як економічний сировинний додаток, ринок дешевої робочої сили, і не більше. Окупаційна влада ставила метою зберегти і використати усталені тоталітарні форми господарювання в Україні, які склалися за роки радянської влади, що в

подальшому відкривало можливість удосконалити і пристосувати ці форми для своїх колонізаторських планів.

- ¹ Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941-1945 гг.-т.1.-К.,1975.-С.36.
- ² Ферстер Г., Гельмерт Г., Отто Г., Шниттер Г. Прусско-германский генеральный штаб 1640-1965 гг. К его политической роли в истории. - М.: Мысль, 1966, -С.304.
- ³ Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками. т.1.-М.: Госюриздат, 1955, - С.719.
- ⁴ Thomas G. Die Geschichte der deutschen Wehrund Rüstungswirtschaft (1918-1943/45).- Boppard am Rhein, 1966.-S.261,267-268.
- ⁵ Центральний Державний Архів Громадських об'єднань Кураїни (далі ЦДАГО України).-Ф.166.-Оп.3.-Спр.142.-Арк.92.
- ⁶ Дашичев В.И. Банкротство стратегии германского фашизма. Исторические очерки. Документы и материалы. т.2. Агрессия против СССР. Падение «Третьей империи» 1941-1945 гг. - М., 1973,-С.19.
- ⁷ ЦДАГО України.-Ф.166.-Оп.3.-Спр.142.-Арк.89-90.
- ⁸ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні.- Париж - Нью-Йорк-Львів, 1993.- С.92.
- ⁹ ЦДАГО України.-Ф.166.-Оп.3.-Спр.141.-Арк.8.
- ¹⁰ Там само.-Арк.79.
- ¹¹ Там само.-Арк.80.
- ¹² Там само.-Арк.82.
- ¹³ Там само.-Арк.92.
- ¹⁴ Там само.-Арк.93.
- ¹⁵ Там само.-Арк.72-73.
- ¹⁶ Там само.-Арк.75.
- ¹⁷ Там само.-Арк.12.
- ¹⁸ Там само.-Арк.18-19.
- ¹⁹ Там само.-Арк.33.
- ²⁰ Там само.-Арк.49.
- ²¹ Там само.-Арк.4.
- ²² Там само.-Арк.19.
- ²³ Там само.-Арк.47.
- ²⁴ Там само.-Арк.19.
- ²⁵ ЦДАГО України.-Ф.КМФ-8.-Оп.1.-Спр.101.-Арк.66.
- ²⁶ ЦДАГО України.-Ф.166.-Оп.3.-Спр.141.-Арк.33.
- ²⁷ Там само.-Арк.41.
- ²⁸ Коваль М.В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945 рр.). -К., 1999,-С.138.
- ²⁹ Dallin A. German Rule in Russia. 1941-1945. A study of occupation policies.-N.Y., 1957.-р.58.
- ³⁰ Совершенно секретно! Только для командования! Стратегия фашистской Германии в войне против СССР. Документы и материалы. - М.: Наука, 1967.- С.189.